

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

← - - - - -
STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor
fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.2

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila

BUDAPEST 2023

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Információs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat”
MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarorszá-
g és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és
Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők

Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatárs

Ambrus Edit

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-35-3

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

A SZÉKELY ÍRÁS KELETI KAPCSOLATAIRÓL¹

SÁNDOR KLÁRA*

Kulcsszavak: *székely írás, keleti türk írás, eurázsiai török írások*

Absztrakt: *Százharminc éve annak, hogy Nagy Géza megalkotta a székely írás eredetéről a mai értelemben vett tudományos elemzések közül az elsőt, rámutatva a székely ábécé és a keleti türk írás hasonlóságaira. A kutatók zöme az általa kijelölt úton haladt tovább, általánosan elfogadott nézetté vált, hogy a török alaprétteg cirill és glagolita jelekkel egészült ki, s hogy a székely írás elődje közelebbi kapcsolatban lehet azokkal az időközben megismert ábécékkel, amelyekkel a nyugati törökséghez kapcsolt tárgyakra írtak. A tanulmányban amellet érvelek, hogy e széles körben elfogadott nézetek felülvizsgálatra szorulnak. A cirill és glagolita betűk átvétele ugyan nem zárható ki, de meglehetősen problematikus, e kérdést tehát nem tekinthetjük lezártnak. Hasonlóképpen: újra kell gondolnunk a székely írás török alapréttegének közeli kapcsolatait is, mert úgy tűnik, a székely írás több hasonlóságot mutat a keleti türk ábécével, mint az eurázsiaiainak nevezett, a törökséghez köthető, de nem keleti türk írásokkal, s legkevésbé éppen a késő avar korból származó, egyébként a Kárpát-medencében talált emlékek ábécéjéhez hasonlít.*

Szücs Jenő írta a székelyek származását illetően, hogy „a székely eredetkérdés egyike a történelem talán soha ki nem bogozható rejtélyeinek”² – nem volna meglepő, ha hasonló megfogalmazások születnének a székely írás eredetéről is: e kérdéstről régóta folyik ugyan a vita, de stabilan alátámasztható elmélet eddig nem született róla. Van azonban két olyan megfontolás, amely általánosan elfogadottnak nevezhető: hogy a török alaprétteg cirill és glagolita jelekkel egészült ki, s hogy a székely írás elődje közelebbi kapcsolatban lehet azokkal az időközben megismert ábécékkel, amelyekkel a nyugati törökséghez kapcsolt tárgyakra írtak, mint a keleti türk írással.

A székely írás eredetének kutatását alapvetően három ok nehezíti. Az egyik, hogy a legkorábbi, biztosan azonosíthatóan székely betűkkel készült emlék a 13. század végéről való, s noha nyilvánva-

ló, hogy ezt az írást nem a semmiből hozták létre, a föltételezett elődírásnak legkésőbb a 9–10. századból kellene származnia (szintén: korábbi elődírásokból levezetve), a 9. és 13. század közötti időből azonban mind ez idáig egyetlen olyan emlék került elő, amellyel kapcsolatban komolyan szóba kerülhet, hogy az általunk ismert székely ábécé korábbi változatának jeleit látjuk rajta. A másik ok éppen az, hogy a székely ábécé elődjének legközelebbi kapcsolatait jó ideje az eurázsiaiainak nevezett, azaz nem keleti türk ábécével írt, de töröknek tartott írások között keresik a kutatók, és az ide sorolt emlékek írásairól még nem tudunk eleget ahhoz, hogy komoly következtetésekre jussunk. A harmadik ok, hogy a székely írás belső történetét, variánsait sem írtuk még le részletesen. Ez azért akadályozta az eredet kutatását is, mert ez utóbbihoz előbb rekonstruálni kell a székely írás rétegződését, átalakítási fá-

* Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2; Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 811 02 Bratislava 1, Gondova 2. sandor.klara@szte.hu.

¹ A tanulmány elkészítését a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja is támogatta. A szerző a kompetenciaközpont és a Kulturális örökség és digitális társadalom kutatócsoport vezetője. A tanulmány a BTK Magyar Östörténeti Kutatócsoport - ELKH Kutatási Többlettámogatás 2022 projekt támogatásával készült.

² Szücs 1982, 3.

zisait, ehhez pedig ismernünk kell az egyes betűk variánsait, természetesen megfelelő kritikával mérlegelve, hogy mindössze az emlék írójára jellemző (vagy a hordozóeszközök eltéréseiből adódó) sajátosságról van-e szó, vagy valóban alternatív betűformákról. A kutatást sokáig megnehezítette, hogy a száznál jóval több emlék egy része volt csak publikus, s ezeket is elszórt tanulmányokban közölték.

Ez utóbbi akadály a székely emlékek kritikai kiadásának megjelenésével megszűnt,³ s bár az em-

lékek betűkészleteti sajátosságainak főntebb említett tüzetes összevetésre még várnunk kell, az eurázsiai írások megfelelő rendszerezésére és megfejtésére szintén, és továbbra sincsenek újabb emlékei a székely írás elődjének, a székely írás eredetének kérdését mégis érdemes újra elővinnünk, s megvizsgálni, vajon biztonságos alapot szolgáltat-e a további kutatásokhoz az a két nézet, amelyben kisebb eltérésekkel, de többé-kevésbé konszenzus mutatkozik a szakirodalomban.⁴

KORÁBBI NÉZETEK A SZÉKELY ÍRÁS EREDETÉRŐL

A székelyek ábécéje és az 1730-ban ismertté vált szibériai feliratok keleti türk betűi közötti formai hasonlóságra már a 18. században fölfigyeltek, bár ennek korlátozott a jelentősége, hiszen ugyanabban a följegyzésben a germán rúnákkal és a glagolita ábécével való hasonlóságokat is keresték.⁵ Szabó Károly, aki 19. század közepén kiváló filológusként vágott rendet a székely írás valódi emlékei, a hamisítványok és a székely írással semmiféle kapcsolatban nem lévő egyéb emlékek között, a székely írás eredét illetően még tartotta magát ahhoz a korábban általánosan elfogadott nézethez, hogy a magyarok a hunok utódai, s egykor a teljes magyarság ismert és használt valamilyen hunoktól örökölt írást, de az ismert székely ábécét ő ettől eltérőnek tartotta. A székely betűk és a türk feliratok ábécéjének hasonlóságát ő is nyilvánvalónak látta.⁶

A jelek formai hasonlósága alapján Nagy Géza már 1890-ben megfogalmazta, hogy a székely betűk a keleti türk feliratok írásával lehetnek rokonságban, de nézeteinek írásban való publikálásával várt a keleti türk ábécé tényleges megfejtéséig, mert nem tartotta elégségesnek a jelek formai hasonlóságát, úgy gondolta, a hangértéknek is közelállónak vagy azonosnak kell lennie ahhoz, hogy két ábécé jeleit kapcsolatban állónak tekintsük. Szerinte úgy alakult ki a székely írás, hogy egy török eredetű

ábécéhez további jeleket vettek át a görög ábécéből. Nézete szerint mindez valahol a Don és a Volga vidékén történhetett, mondván, hogy ott érvényesült egyszerre a türk és a görög hatás. Nagy úgy vélte, hogy a székely ábécé átvételéhez kapcsolódik a török eredetű *ír*, *betű* és *könyv* szavak átvétele is.⁷

Németh Gyula sok mindenben Nagy Gézát követte, stabil módszertani alappá formálva a Nagy által is követett gyakorlatot. Nála már nemcsak az vált szigorú elvvé, hogy a jelek formai hasonlóságán kívül hangértéküknek is azonosnak kell lenniük, arra is figyelmeztetett, hogy az írástechnikából következő tipológiai egyezéseket – a betűk szögleletességét – nem szabad összekevernünk azokkal az egyezésekkel, amelyek egy korábbi közös állapotról vezethetők vissza. Fontosnak tartotta, hogy a székely írást mint rendszert kell összevetnünk más rendszerekkel, s először vette számításba a grafémák összehasonlítása mellett az írás szabályait is. Németh mutatott rá először, hogy a nagyon sok más írással is közös írásirányon kívül hasonlóságok fedezhetők föl a székely és a keleti türk írás között a magánhangzók jelölésében, a szóelválasztó pontok alkalmazásában, és Nagy Gézát követve úgy vélte, hogy a székely írásban lévő két <k> graféma a türkhöz hasonló kettős mássalhangzó sor maradványa. Németh is elfogadta, hogy az <f>, <h>, <a> és

³ BENKŐ-SÁNDOR-VÁSÁRY 2021. A továbbiakban ennek az emlékgyűjteménynek a jelzeteit használom az emlékek azonosítására (CMASE).

⁴ Ez az írás egy hosszabb, részletesebb érvelés előzetes változata.

⁵ A följegyzés a Bardócz Pál által összegyűjtött kéziratgyűjteményben maradt fenn (CMASE E2–1). A szöveg kiadása: BENKŐ-SÁNDOR-VÁSÁRY 2021 (CMASE), 733–760, Bardócz személyéről ugyanott.

⁶ SZABÓ 1866, 116; SZABÓ 1866, 277.

⁷ NAGY 1895.

az <ł> görög eredetű, az <e> és az <o> jelét viszont a glagolitából származtatta.⁸ Németh szerint is a teljes magyarság ismerte a székely írást, és a székely ábécé elődjének elsajátítását Nagyhoz hasonlóan összekapcsolta a *betű*, az *ír* – és a *könyv* helyett a *szám* – szó törökből való átvételével. Németh szerint a 8–10. században lehetett ennek az írásnak a fénykora, s a székelyföldi emlékek készítésekor már kuriózumként használták a székely betűsört.⁹

Évtizedekkel később Németh még egyszer vizsgatért a székely írás eredetének kérdéséhez. Akkorra (1970-ig) már több, a nyugati törökségtől származó emlék is ismertté vált, s ezeket maga is bemutatta, ugyanakkor úgy vélte, hogy a kazáriai és, ahogyan ő nevezte, a „*besenyő*” (valójában avar kori) írástól el kell különíteni a „*magyart*” (azaz a székelyt), mert ez utóbbi „*az ázsiai török írások családjába tartozik*”, s noha vannak egyezései a kazáriai írásokkal, a legszorosabb kapcsolatokat mégis a talaszi rováspálca és a jenyiszjeji feliratok ábécéivel mutatja.¹⁰

Noha Némethnek e véleményét nem cáfolták, az elmúlt évtizedekben egyre inkább a Kelet-Európában, s kisebb részben később Ázsiában talált, nem keleti türk emlékek ábécéivel keresett közelebbi kapcsolatokat Vásáry István, Ligeti Lajos, Vékony Gábor és Róna-Tas András is. A részletekben azonban jelentősen eltér az említett kutatók véleménye. Vásáry és Ligeti nem lát okot arra, hogy a székely írást ne a székelyekhez kössük, viszont Vékony és Róna-Tas szerint a teljes magyarság ismerte a székely írás elődjét.

Ligeti már a kazárok írásáról szóló első híradás fölbukkanása után az akkor még valójában ismeretlen forrásban kereste a keleti türk és a székely írást összekapcsoló láncszemet. Nem előzmények nélkül történt ez, a 20. század elején Konrad Müller s őt követve Melich János is úgy vélte, hogy a székely írás elődjét a „kazár-kabarok” hozták magukkal. A kelet-európai emlékek megszorodásával Ligeti még inkább indokoltnak látta, hogy fenntartsa korábbi véleményét.¹¹

Vásáry István elfogadta a Németh által javasolt keleti türk párhuzamok nagyobbik részét és a görög (<ϕ>, <h>, <ł>), illetve a glagolita (<e>, <o>) kölcsönzését is, később viszont a görögből való közvetlen kölcsönzés helyett ő is a korábban görög eredetűnek tartott grafémák cirillből való származtatását támogatta. A török háttér tisztázását szintén a Délkelet-Európában talált írásoktól várta, és az írás végleges kialakulását – grafikai egységesítését – a Kárpát-medencébe lokalizálta.¹² 2021-ben megerősítette, hogy a székely írás szerinte az eurázsiaiinak nevezett csoportba tartozik szorosabban, de ennek nem a Kárpát-medencei, hanem a keleti csoportjával mutat közelebbi kapcsolatot. Az <a>, <ϕ>, <h> és <ł> jelét a megfelelő hangértékű cirill, az <e> és <o> jelét a megfelelő glagolita jelek átvételének tartja. Továbbra is fenntartja, hogy öt jel (az <ë>, <r>, <n>, <s> és <sz>) azonos a keleti türk ábécé jeleivel, további tíz jel pedig megfeleltethető nekik.¹³

Vékony Gábor két, egymásnak ellentmondó forгатókönyvet is kidolgozott a székely írás eredetéről. Az egyik az avar kori íráson keresztül köti a székely írás kialakulását a nyugati ótörök írásokhoz. Kiindulópontja a kettős honfoglalás elmélete, szerinte a székelyek olyan magyarok, akik más magyar néprészekkel együtt már jóval a honfoglalást megelőzően a Kárpát-medencében éltek. Szlovén, bolgár és német szerzetesek végezték kereszténységre térítésüket, ezért volnának a magyar keresztény terminológiának nyugati és keleti rítushoz köthető szláv kölcsönszavai, a török eredetű keresztény terminológiát pedig Vékony szerint a magyarozza, hogy a 8. századi karoling térítési kísérletek elsősorban az avarokat vették célba. E térítésekhez kapcsolta a székely írás kialakítását: úgy vélte, a székely ábécé létrehozója ugyanazokból a forrásokból merített, amelyekből a keresztény szókincs összeállt. A székely betűsor alapja az avarok írása volna, cirill és glagolita jelekkel kiegészülve, a <c> és a <h> jele pedig Vékony szerint a markomann rúnáírásból származik. A székely írás megteremtője szerinte egy

⁸ NÉMETH 1917–20, 36; NÉMETH 1934, 30.

⁹ NÉMETH 1917–1920, 22–26, 29; NÉMETH 1934.

¹⁰ NÉMETH 1971, 48.

¹¹ LIGETI 1927; LIGETI 1986, 490–491. Müller véleményét Babinger (BABINGER 1913–1914, 14; idézi: MELICH 1925).

¹² VÁSÁRY 1974, 168–170; VÁSÁRY 1988.

¹³ VÁSÁRY 2021.

karoling tudós lehetett, aki ismerte az avar, a glagolita, a cirill és a rúnairást, és valamikor 864 és 885 között a „nagy avar térítés” részeként alkotta meg Pannoniában a székely ábécét. Ezért szerinte a székely írás „nem valami »pogánykori örökség«, hanem éppen a korai magyar kereszténység emléke”; később a székely írás megszerkesztőjét a Metód követőjeként említett reichenauai Lazarus szerzetessel azonosítja.¹⁴

Vékony másik nézetének kiindulópontja, hogy a későbbi Székelyföldön már a székelyeket megelőzően magyar lakosság telepedett meg, s ők használták a székely írás elődjét, a székelyek tőlük vették át. Kézai Simonnak az a megjegyzése, hogy a székelyek a „blakokkal keveredve azok betűit használják” a széles körben elfogadott véleménnyel szemben szerinte nem az *oláh* népnév alakváltozata, hanem német szó és ’fekete’ a jelentése. A székelyek által a „fekete magyaroktól” átvett írás egyik forrása az avar írás lett volna, s a cirill eredetű betűk ebben az eredetmagyarázatban a 11. században, Dél-Erdélyben kerültek volna a székely ábécébe.¹⁵ Vékony föltételezéseit egyetlen vonatkozásban sem lehet igazolni.¹⁶

Róna-Tas András korábban szintén úgy vélte, az *ír* és a *betű* a székely írás elődjével, valószínűleg onogur–kazár környezetben kerülhetett a magyarba. Szerinte ez az előírás elterjedt lehetett, és összefüggött a kelet-európai írásokkal, közel állhatott a szarvasi–nagyszentmiklósi (tehát az avar kori) ábécéhez. Az elődábécé a 10. és a 15. század között „alapvetően átalakult”, ekkor kerülhetett kapcsolatba a szláv írásokkal is, tehát a cirill és glagolita betűk már a honfoglalás után kerülhettek bele. Róna-Tas szerint „a honfoglaló magyarság akár hozta magával az írást, akár itt vette át a Kárpát-medencében, annyi bizonyos, hogy a latin ábécé átvétele előtt a magyar-

ság saját írással rendelkezett”. Azért említik a források a székelyek írásaként, mert a székelységnek „különleges szerepe” lehetett a megőrzésében.¹⁷ Egy későbbi írásában viszont Róna-Tas már nem beszélt cirill eredetű jelekről, csak négy biztosan, két valószínűleg glagolita grafémáról, s ezek átvételét nem a Kárpát-medencébe, hanem a Balkánra helyezte; a nagyszentmiklósi–szarvasi és a székely ábécé kapcsolatát sokkal távolabbinak látta, mint korábban, a kettő összekötésének esélyét pedig a halomi tegezborítóra karcolt jelektől remélte.¹⁸

Legutóbb Róna-Tas András részben újra módosította korábbi véleményét. A székely írás ősenek továbbra is valamilyen nyugati török ábécét tart, de ebbe már nem a glagolitából, hanem a cirill és glagolita kiindulópontjának föltételezett óbalkáni írásból került volna az ⟨f⟩ jele és csaknem minden magánhangzójel (⟨a⟩, ⟨e⟩, ⟨i⟩, ⟨o⟩ és ⟨u⟩).¹⁹ Föltételezi, hogy korábban a székely írás őseiben nem volt jel a magánhangzók jelölésére, s csak akkor lett szükség rájuk, amikor olyan nyelv lejegyzésére kezdtek használni, amelyben hosszú magánhangzók is voltak, s csak ezeket jelölték volna az új jelek. Úgy véli, a székely írás e korai reformja a honfoglalás után nem sokkal történt, mint írja: „számos közvetett adat támasztja alá, hogy a rovásírás annak az erdélyi Gyulának az udvarában kristályosodhatott ki, akinek lányát, Saroltot, Géza fejedelem feleségül vette, s aki Szent István anyja lett”.²⁰

Ez az új magyarázat túlzóan bátornak tűnik, s módszertani szempontból is kételyeket vet föl. Az „óbalkáni” ábécét jelenleg nem ismerjük, csak egy megjegyzésből tudunk róla. A másik probléma, hogy nehezen képzelhető el olyan betűírás, amelyben a magánhangzók jelölésére ne volnának használatban akár eredetileg a mássalhangzók jelölésére alkalmazott betűk, s különösen kétséges, hogy ilyen

¹⁴ VÉKONY 1997, 1329–1334, az idézett rész az 1334. oldalon olvasható. VÉKONY 1999, 39–40; VÉKONY 2002, 195, 213–215.

¹⁵ VÉKONY 2004, 111, 114–116. Vékony (VÉKONY 1987, 23) korábban még úgy gondolta, hogy Kézai oláhokról beszélt – ez (*vlah*) a *blaci* szokásos, széles körben elfogadott megfeleltetése –, és híradása annak emlékét őrizte meg, hogy a Bulgáriából Erdélybe érkező románok cirill ábécéjéből jelek kerültek a székely ábécébe.

¹⁶ A részletes cáfolatot ld. SÁNDOR 2014, 125–130. A székely írás eredetére vonatkozó további nézetekről, kritikájukkal együtt ld. SÁNDOR 2014, 130–135.

¹⁷ RÓNA-TAS 1996, 115, 284, 340–341.

¹⁸ RÓNA-TAS 2002, 127.

¹⁹ Az ⟨f⟩ átvételének hangtani háttérét azonos módon írta le korábban Vékony (VÉKONY 2004, 27); s hasonló megoldást javasolt László Gyula is azt illetően, hogy ő sem a cirillt, illetve a glagolitát, hanem ezek közös előzményét jelölte meg forrásul, de ő kifejezetten valamilyen „rovásírásnak” gondolta ezt a régi szláv írást (LÁSZLÓ 1944, 96).

²⁰ RÓNA-TAS 2017.

ábécét török nyelv lejegyzésére használtak volna; nem számol a szerző az <ü> betűvel sem, noha az sem volna magyarázható, ha csak egyetlen magánhangzónak lett volna jele a székely írás elődjében. Nem találunk a cikkben az említett közvetett bizonyítékok közül egyet sem, amely alátámasztaná, hogy a székely ábécé 10. századi reformját ilyen pontosan tudjuk datálni és lokalizálni, s nincs magyarázat arra sem, miért éppen az akkor még a Dunántúlon élő székelyek őrizték meg a gyulai udvarban kialakított az ábécét – mire a székelyek megjelentek első

erdélyi lakóhelyükön, a gyulák egykori szokásainak és kultúrájának nem sok nyoma maradhatott.

Összegezve a székely írás eredetére vonatkozó szakirodalom áttekintését: a székely írás eredetét illetően az utóbbi időszakban két kérdésben alakult ki konszenzus. Az egyik, hogy a székely írás előírásának legközelebbi kapcsolatait a nyugati törökség, illetve az eurázsiai csoport írásai között kell keresnünk, a másik, hogy a székely ábécének vannak a szláv írásokból származó jelei. A továbbiakban e két nézetet vizsgáljuk meg közelebbről.

A TÖRÖK ÍRÁSOK EURÁZSIAI CSOPORTJA

A törökök saját írásai (az ujjur íráson kívül) két nagy csoportba tartoznak. A keleti türk írás a 18. század óta ismert Európában, a jelek hangértékét a 19. század végén fejtették meg, de még az utóbbi évtizedekben is jelentős számban találtak újabb feliratokat. Az emlékeket földrajzi lelőhelyük szerint szokták csoportosítani (orhoni, jenyiszeji, altaji, turfáni, kazaksztáni, talaszi), az egyes csoportokhoz tartozó feliratok betűformái között csak apróbb eltérések vannak, ezek nem teszik kétségessé, hogy e feliratok azonos írás egymástól enyhén eltérő variánsaival készültek.

Az eurázsiai emlékcsoport több alcsoportból áll.²¹ Általában földrajzilag csoportosítják őket, ennek megfelelően beszélünk kazáriai, dél-jenyiszeji, acsiktasi, és Kárpát-medencei vagy tiszai emlékcsoportról (ez utóbbi a késő avar korból származó emlékeket tartalmazza).²² A kelet-európai alcsoportok különféle további földrajzi fölosztása²³ helyett földrajzi–történeti–kulturális szempontokat is alkalmazva kazáriai, bolgáriai²⁴ és avar kori leletekről beszélhetünk, s így kiküszöböljük, hogy azonos csoportba kerüljenek az egyébként különböző ábécékkel és különböző korban keletkezett, s minden bizonnyal különböző vagy részben különböző

nyelveken írt, Kárpát-medencében talált emlékek. A *Kárpát-medencei* elnevezés helyett célszerű inkább avar kori, illetve honfoglalás kori (vagy korai magyar) emlékekről és írásról beszélni.²⁵ Annak ellenére, hogy a székely írást is a Kárpát-medencei írások közé sorolják, a székely írásra nem vonatkozik mindaz, amit a továbbiakban, az eurázsiai csoportba tartozó írásokról írok – sőt, egyelőre nem látom kétség nélkül indokolhatónak, hogy egyáltalán ebbe a csoportba soroljuk a székely alfabetumot.

Az eurázsiai csoportba tartozó ábécékről egyelőre keveset tudunk, mert nem ismerjük a betűik hangértékét. A megfejtést nehezíti, hogy az ide sorolt emlékek több-kevesebb hasonlóságot mutató, de nem azonos ábécével készültek, ráadásul röviddek, a leghosszabbak is legfeljebb száz jelből állnak. Az ábécék egymáshoz való viszonya kevéssé világos, az mindenesetre látszik, hogy az első három (kazáriai, dél-jenyiszeji, acsiktasi) közelebbi kapcsolatokat mutat egymással, s távolabb állnak az avar kori emlékek írásától – egyébként a székely betűsor is ez utóbbitól áll távolabb.²⁶

A kelet-európai alcsoportokba tartozó emlékek zöme a 8. és a 10. század között keletkezett, a kazárokhoz, bolgárokhoz, volgai bolgárokhoz kötik

²¹ Korábban *kelet-európai*-nak, esetleg *nyugati török*-nek hívták ezeket az írásokat, de az utóbbi évtizedekben kiderült, hogy jelentős számú ázsiai emlék is tartozik ebbe az emlékkörbe. Már 1932-ben találtak a Talasz folyó közelében nem keleti türk betűkkel írt szöveget tartalmazó fapálcát (MALOV 1936; MALOV 1959; NÉMETH 1971), de kezdetben úgy hitték, kereskedők által kerülhetett lelőhelyére Kelet-Európából. Később azonban több nem keleti türk írással készült feliratot találtak a Talasz mentén, a Léna völgyében és a Bajkál, illetve a Szaján és az Altaj vidékén, valamint Közép-Ázsiában is (VASIL'EV 2005, 323–324).

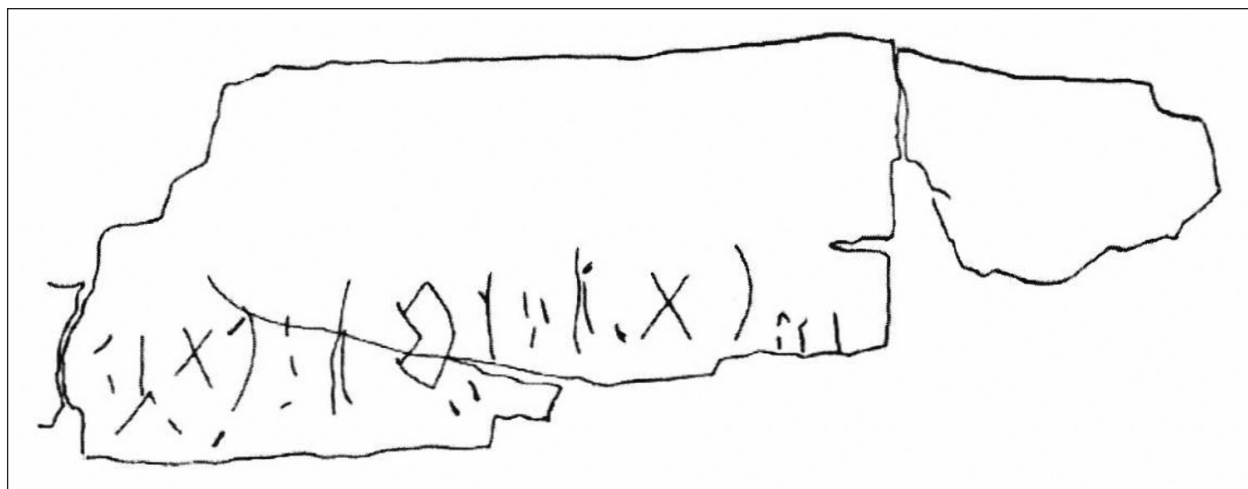
²² KIZLASZOV 1990.

²³ Ld. pl. LIGETI 1986, 491–493; RÓNA-TAS 1988, 490–491; VÁSÁRY 1988; KIZLASZOV 1994; VASIL'EV 2005.

²⁴ Ez nem a mai Bulgáriát, hanem a dunai bolgárok egykori területeit jelenti.

²⁵ Ez nem jelenti egyben az emlékek nyelvhez vagy etnikumhoz kötését, csak a megtalálásuk helyére, részben idejére utal.

²⁶ Az egyes ábécék közötti hasonlóságokról röviden ld. VÁSÁRY 2021.

1. kép. A Halomi felirat (VASIL'EV 1994)
Fig. 1. The Halom Inscription (VASIL'EV 1994)

őket, egyes kutatók némelyiket az alánokhoz kapcsolják. A dunai bolgárok egykori területeiről több helyről is kerültek elő írást tartalmazó leletek, szórványos kivételektől eltekintve valamennyi a 8–9. századi központ, Pliska környékéről, részben mai Bulgária, részben Románia területéről.²⁷

A késő avar korból viszonylag sok, betűt is tartalmazó lelet került elő. Többségük csak pár jelet tartalmaz, ezek általában gyűrűkön, tűtartókon, egyéb tárgyakon láthatók.²⁸ Van viszont néhány hosszabb emlék is, és úgy tűnik, ezek azonos ábécével készültek: a legismertebb közülük a Nagyszentmiklósi kincs nem görög betűs felirategyüttese.²⁹ A szakirodalmi konszenzus szerint ugyanennek az ábécének a jeleit tartalmazza a Szarvas mellett 1983-ban talált, a 8. század második felére keltezett sírból előkerült csont tűtartó,³⁰ az 1990-ben talált, a 9. század elejére datált férfisírból előkerült feliratos szíjvég tizennyolc jeltől álló felirata,³¹ valamint a Kiskundorozs-

mától északra föltárt, 8. századra keltezett férfisírból származó íjmerevítő csontlemezekon látható betűk.³² Ez az avar kori jelkészlet csekély egyezést mutat a keleti türk és a székely írással, többet az eurázsiai csoport más ábécéivel, de ezektől is nagyobb mértékben tér el, mint azok egymástól.

A Kárpát-medencében ezeken kívül találtak további, nem az avar korból származó emlékeket is. A magyar honfoglalás korából, illetve a korai Árpád-korból nagyon kevés olyan tárgy ismeretes, amelyre jeleket karcoltak, és nem is igen lehet eldönteni, hogy ezek betűk vagy tamgák.³³ Az eddigi egyetlen, kétségtelenül betűket tartalmazó honfoglalás kori lelet a Homokmégyhez tartozó Halom mellett föltárt honfoglalás kori temető egyik gazdagabb sírmellékletekkel rendelkező férfisírából került elő 1952-ben.³⁴

A betűk a törött csontlemez alsó szélén láthatók, a felirat tizenegy vagy tizenkét jeltől áll.³⁵ A jobb

²⁷ TRYJARSKI 1985; TRYJARSKI 2002; TRYJARSKI 2003.

²⁸ Az avar kori, írást tartalmazó leletek áttekintése: VÁSÁRY 1972; VÉKONY 1987; HARMATTA 1992. Harmatta több írásában is megpróbálkozott az avar kori emlékek megfejtésével, ezeket ismerteti GÖBL–RÓNA-TAS 1995.

²⁹ A nagyszentmiklósi kincset elsőként Bóna István azonosította egyértelműen avar leletként (BÓNA 1984), feliratait is avarnak tekintette. Az emlékről rendkívül sok munka született. A korábbi főbb nézeteket röviden összefoglalva BÁLINT 2002 ismerteti, szintén tőle származik a korábbi irodalom részletes bemutatása és a lelet legalaposabb elemzése is (BÁLINT 2004). A feliratok paleográfiai elemzését legutóbb GÖBL–RÓNA-TAS 1995 végezte el.

³⁰ JUHÁSZ 1983, JUHÁSZ 1985.

³¹ Többen próbálták elolvasni a feliratot (pl. RÓNA-TAS 1985; RÓNA-TAS 1985a; RÓNA-TAS 1990; VÉKONY 1985; VÉKONY 1985a), de megnyugtató olvasatot eddig nem sikerült találni. A szíjvégről Juhász 1992.

³² SZALONTAI–KÁROLY 2013.

³³ Lásd pl. a békés–povádi leletet: DIENES 1962.

³⁴ A lelet előtörténetének leírását lásd DIENES 1992, 31–36.

³⁵ VASIL'EV 1994, 189 szerint tizenkettő, VÉKONY 1992, 41 szerint tizenegy.

oldalán letörött rész után látható első (vagy első két) betű csonka, alsó része (részük) a letörött csontdarabon lehetett. A letört részen lehettek még további jelek is, a felirat tehát nem föltétlenül a csonkán maradt résszel kezdődött.³⁶ A szavakat szóelválasztó pontokkal különítették el egymástól – ezek jól ismertek a keleti türk emlékekből.

Dienes szerint a csontborítású tegez tulajdonosa akár Árpádot vagy a fejedelmi család más tagját is szolgálhatta; úgy vélte, a Halomi felirat kétségbevonhatatlan bizonyítéka, hogy az ősmagyarok átvettek, és a Kárpát-medencében is használtak egy török eredetű írást, és ez lehet a székely írás előzménye. Vékony Gábor szintén a székely írás közvetlen előzményének gondolta a halomi leleten használt ábécét.³⁷ Harmatta János és Vékony Gábor szerint biztosan török nyelvű a felirat, Vásáry István inkább csak valószínűnek véli, hogy a felirat nyelve török, Róna-Tas András szerint viszont egyelőre nem állapítható meg, milyen nyelven készült a felirat.³⁸

A Halomi felirat másik megfejtését Dmitrij Vasziljev javasolta. A jelek szerinte is részben a Kelet-Európában talált leletek ábécéivel, részben viszont a jenyiszeji jelsorral mutatnak egyezéseket. Csak a középső, öt jeltől álló csoport megfejtését tartja lehetségesnek, s ebben is óvatosan fogalmaz: „*ha ez a szövegrészlet a belső-ázsiai rovásírás valamely kevésbé szabályozott, például jenyiszeji vagy Altaj vidéki emlékének szerepelne*”, akkor „*bizonyos fenntartásokkal*” olvasható lenne úgy is, hogy *qağanımqa*, azaz „kagánomnak” (esetleg „kagánomhoz”, „kagánomra”). Vasziljev szerint a halo-

mi tegezborító jeleinek egyik közvetlen párhuzama a tuvai Ajmürlügnél föltárt 7–8. századi temetőből megismert lelet, másik közeli párhuzama egy Donhoz közeli, 8. századi kazáriai sírból kiásott felirat. Vasziljev úgy véli, a halomi tegezborító jelei a kelet-európai írások korai, protobolgár csoportjához hasonlítanak leginkább, és a tegez tulajdonosa maga írhatta a betűket, már a tegez használatba vétele után. A tulajdonost török anyanyelvű zsoldosnak tartja, aki valamelyik kazár törzs tagja lehetett, a kabarokkal csatlakozott a magyarokhoz, és a magyar fejedelmet tekintette kagánjának.³⁹

Ami a homokméggyi felirat és a székely írás kapcsolatát illeti: a jelek nem egyeznek meg a székely írás betűivel, inkább az eurázsiai csoport ábécéinek jeleire emlékeztetnek, egy-két jel formai párhuzamát pedig a keleti türk írásból ismerjük. A halomi tegezborító felirata azt sem segít eldönteni, vajon volt-e a honfoglaló magyarságnak saját írása. A sír, amelyből a jeleket tartalmazó tegezborító előkerült, a régészek leírásai szerint kétséget kizáróan honfoglalás kori, és a benne lévő tárgyak is a honfoglaló magyar leletekhez köthetők. A Halomi felirat azonban magányos: szemben az avar sírokból előkerült, írást tartalmazó használati tárgyak viszonylagos bőségével, a sok tízezer, már föltárt honfoglalás kori sírból nem került elő másik emléke a halomi tegezborítón használt írásnak. Továbbra is nyitott marad az a kérdés is, hogy ha a honfoglaló magyarok használtak valamilyen saját írást, milyen kapcsolatban volt ez az ábécé a székely írás előzményével – ha kapcsolatban volt.

AZ ELŐDÍRÁS NYOMAI?

A székely írás elődjének közelebbi kapcsolatait keresve főként két emlékre kell figyelni. Érdemes a későbbiekben kiemelt figyelmet fordítani azokra a jelekre, amelyeket 2006-ban fedeztek föl Sertő-te-

tőn, a Görgényi-havasokban.⁴⁰ A jeleket egy földbe mélyesztett, csaknem két méter magas kőbe vésték. Berta Árpád és Károly László összesen tizennégy jelcsoportot azonosított a sztélén. Ezek egy része

³⁶ VÉKONY 1992, 41, szerint teljes a felirat, az elején és a végén is világosan lezáródik – ez azonban nehezen igazolható. Folytatása valóban nincs, de azt nem tudhatjuk, hogy az első, csonkán maradt rész előtt nem voltak-e további betűk.

³⁷ DIENES 1992, 38; VÉKONY 1992, 46.

³⁸ Az idézett kutatókat Dienes István kérte föl, hogy mondjanak véleményt a feliratról, véleményüket idézi DIENES 1992, 33. Vékony Gábor egész történetet is kerekített megfjtése mögé VÉKONY 1992; VÉKONY 2004, 49–59, 122–125, olvasatát azonban turkológiai oldalról nem lehet alátámasztani (ld. SÁNDOR 2014, 100–101).

³⁹ VASIL'EV 1994.

⁴⁰ Erdélyből hosszú ideje ismerünk különféle jeleket tartalmazó köveket, sziklákat, de a rajtuk lévő néhány jel értelmezhetetlen, tulajdonjegy is lehet. Tászok-tetőről (KOVÁCS 1914; FERENCZI 1992, 54.) és Firtos-tetőről (FERENCZI 1992, 52–53) ismerünk ilyet.

Szertő-tető 1–9	Szertő-tető A–E	Orhoni–jenyiszeji	Székely
I	I	I	I
И, Ч	Ч	Ч	И
У	У	У	У
М	М	М	М
Х	Х	Х	Х
†	†		†
Д		Д	Д
С		С	С
В		В	
У		У	
Н		Н	
◇		◇	◇
/ (?), J (?)		J (?)	/ (?)
	1	1	1
	У	У	У
	Я	Я	

2. kép. A Szertő-tetői kő feliratainak betűinek összehasonlítása más ábécékkel (BERTA–KÁROLY 2007, 309)
Fig. 2. Comparison of the letters on the Szertő-tető stone with other alphabets (BERTA–KÁROLY 2007, 309)

nyilvánvalóan egyetlen jelből álló tulajdonjegy, másik része több betűből álló jelsor. A tizennégy jelcsoportból kilencet markánsan véstek a kőbe, ezeket Berta és Károly a „kelet-európai rovásírás” emlékei közé sorolja, a maradék öt hovatarozását nem tartják azonosíthatónak, de megjegyzik, hogy több bennük a betűösszevonás, mint a másik csoport jelei között, s ez talán arra utalhat, hogy a székellyel lehetnek valamiféle kapcsolatban.⁴¹ A jelek a feliratot bemutatók szerint kevés hasonlóságot mutatnak az avar kori írás ábécéivel, viszont föltűnően sokat a jenyiszeji és a székely írással: az előbbivel tizenöt, az utóbbival tizenkét grafémát tartanak azonosnak. Arról, hogy kik és mikor készíthették a feliratot, egyelőre semmit nem tudunk.

A másik emlék töredék, mindössze négy jelből áll. A felirattöredéket egy agyagfűvóka darabja

tartalmazza, a 10. századra datált alsóbüi vaskohó műhelyegyüttesének egyik gödrében találták, egy régebben használt műhelygödör feltöltésére összehordott törmelékben.⁴² A betűk mérete 9 és 13 mm között van, a felirat alig 2 cm hosszú, a betűk vonala az első jel mellékvonalai kivételével jól olvasható.⁴³ A felirat valószínűleg nem teljes: az első betű előtt jól láthatóan nem volt más jel, az utolsó jel viszont a törött perem mellett van, távolabb az előző három betű csoportjától, így valószínű, hogy a letört részen további jelek voltak.⁴⁴

Vékony szerint az első jel közepében x alakban két kis vonás is volt egykor, de ezek elmosódtak. Ha Vékony értelmezése jó, az első jelet a székely <f> betűvel azonos alakú jelként azonosíthatjuk.⁴⁵ A második jel a székely <o>-val azonos, a harmadik lehetne a székely <n> és <a> jeléből összevont ligatúra,

⁴¹ BERTA–KÁROLY 2006.

⁴² A kutatástörténet, illetve a lelőhely részletes leírása: MAGYAR 2000 és GÖMÖRI 2000.

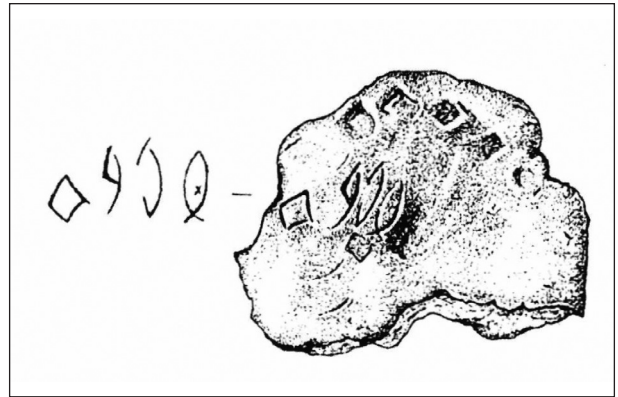
⁴³ VÉKONY 2000, 220.

⁴⁴ Ugyanígy GÖMÖRI 2000, 168–169. Vékony (VÉKONY 2000, 220) szerint teljes a felirat, nem tört le belőle semmi, a tölcser pereme volt egyenetlen.

⁴⁵ VÉKONY 2000, 119. Az 1999. november 3-án rendezett kerekasztalvíván Benkő Loránd és Harmatta János elfogadta Vékony értelmezését, Róna-Tas András nem. Szerinte a jelnek nincs párhuzama a székely ábécében, előfordul viszont kétszer a szarvasi, egyszer a nagyszentmiklósi emlékekben (idézi MAGYAR 2000, 128–129, 36. j.).

de lehet egyszerű ⟨a⟩ is, amelynek a szára a tölcser homorú alakja miatt görbül. A negyedik, kissé távolabb álló jel a székely ⟨k⟩-nak felel meg. A felirat-töredéken látható jelek mindegyike megfeleltethető tehát a székely ábécé valamely jelének. A kutatók többsége, köztük a föltárásokat végző régészek szerint a székely írás jeleit látjuk a fűvókán; Róna-Tas András szerint viszont az alsóbüi emlék ábécéje az avar kori ábécék és a székely ábécé között helyezkedik el.⁴⁶ Úgy vélem, annak kicsi az esélye, hogy a fűvókán látható négy jel mindegyike pusztán véletlen egybeesés miatt legyen azonosítható a székely ábécé valamely betűjével. Az alsóbüi fűvóka annak az előd-írásnak lehet egy maradványa, amely a székely írás 13. századi reformjának alapjául szolgált.

A töredéknek egyelőre nincs meggyőző olvasata,⁴⁷ s nem is biztos, hogy lesz majd ilyen, hiszen az egykori betűsört valószínűleg csak hiányosan ismerjük. Igaz ugyan, hogy a négy jel mindegyike

3. kép. Az Alsóbüi felirat (MAGYAR 2000)
Fig. 3. The Alsóbü inscription (MAGYAR 2000)

ismeretes a székely írásban, de nem tudjuk egyelőre, hogy a székely jelekkel formailag azonos betűk hangértéke is ugyanaz-e, mint a székely ábécében. Azt sem tudjuk minden kétséget kizárva kijelenteni, hogy a feliratot magyarul írták.

MAGYAR VAGY SZÉKELY?

A székely írás eredetének kutatásában a történeti kontextus két szempontból meghatározó. Nyilvánvalóan nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a kérdést, vajon mindig csak a székelyeké volt-e, vagy az összmagyarságé; másrészt az sem érdektelen a válaszok megtalálásában, hogy mit gondolunk a székelyek eredetéről, hiszen más történeti forogatókönyvek lehetségesek akkor, ha a székelyeket csatlakozott etnikumnak, s mások akkor, ha a magyarság többi részéből szervezett határöröknek véljük.

Szabó Károly, mint korábban esett már szó róla, úgy gondolta, hogy valamikor a teljes magyarság ismerte az írás korai változatát, de a fennmaradt verziót már a székelyekhez kötötte, ennek megfelelően *hun-szkítának* nevezte. Sebestyén Gyula és Németh Gyula is a *magyar (rovás)írás* terminust használta,⁴⁸ s mint főntebb írtam, mind Róna-Tas András, mind

Vékony Gábor szerint a teljes honfoglaló magyarság ismerhette a székely ábécé elődjét.

Az egyik érv amellet, hogy a teljes magyar honfoglaló népesség ismerte a székely írás elődjét, mindkettejüknél az – így gondolta egyébként Nagy Géza és Németh Gyula is –, hogy ez az írás jelenti a magyar nyelv írásbeliségre vonatkozó, honfoglalás előtt átvett, török eredetű szavainak – az *ír és a betű* – művelődéstörténeti háttérét.⁴⁹ E két szó valóban valamiféle írásbeliség ismeretét föltételezi, pontosabban azt mutatja, hogy a honfoglalás előtt a magyar népesség már találkozott valamilyen írásbeliséggel, amelyre ezeket a szavakat vonatkoztatta. Már Munkácsi Bernát is figyelmeztetett rá, hogy csak akkor gondolhatjuk, hogy éppen a székely írás elődje kívánta meg a főnti két szó átvételét, ha hitelt érdemlően igazolni tudjuk, hogy a székely írás előd-írását a teljes magyarság ismerte.⁵⁰ De még akkor

⁴⁶ MAGYAR 2000; GÖMÖRI 2000; VÉKONY 2000; Róna-Tas András írásbeli véleményét MAGYAR (2000, 129.) idézi.

⁴⁷ Vékony Gábor olvasata sem az (VÉKONY 2000), mások sem fogadják el (GÖMÖRI 2000, 172).

⁴⁸ SEBESTYÉN 1915; NÉMETH 1934; SZABÓ 1866 és SZABÓ 1866a.

⁴⁹ Az *ír* újabb etimológiája szerint a török *ir-* 'széhasít, bevág, bemetsz' jelentésű szóból származik, ez az alak, illetve változatai és származékai jól adatolhatók a török nyelvekből, 'karcol, bevág, bemetsz, fát széhasít' jelentésben (RÓNA-TAS–BERTA 2011, 459–464). A *betű* átdadó alakja a török *bitig* lehetett, és 'írás, szöveg, felirat, irat' volt a jelentése, ebben a jelentésben kerülhetett a magyarba is (LIGETI 1986, 261–262; RÓNA-TAS–BERTA 2011, 122–125).

⁵⁰ MUNKÁCSI 1913–1914.

sem: a magyarok a honfoglalást megelőző időben többféle írással találkozhattak – ez nem jelenti egyben, hogy maguk is használták volna ezeket az írásokat, de az írásbeliség alapfogalmait használhatták. A *betű* akár ezekkel az írásokkal lejegyzett szövegekre is vonatkozhatott; az *ír*, ha valóban ’metszés, rovás’ volt az eredeti jelentése, csak akkor, ha már az átadó nyelvben fölvette a ’ró’ mellé az ’ír’ jelentést. Ezt – hogy az *ír* etimonja már az átadó török nyelvben is jelentette a tollal írást is a fába rovás mellett – nem zárhatjuk ki. De a magyarok valamilyen saját fejlesztésű – sokszor karcolt, vésett, rótt – török íráshoz kapcsolódóan is megismerhették az írást mint tevékenységet, hiszen Kelet-Európában több török etnikum is használt saját írásrendszert.

Vásáry István, Benkő Elek s magam sem osztom azt a nézetet, hogy a székely írás elődjét a teljes magyarság ismerte. Ez ellen szól, hogy a korai emlékek, illetve a feliratok mindegyike Székelyföldről származik, de a nézet leggyengébb pontja talán mégis az, hogy a 10. századi magyar sírokból mind ez idáig mindössze egyetlen írást tartalmazó lelet került elő – és az sem a székely írás korai változatával készült. Az Alsóbűn talált felirat azonban újra fölvetette a kérdést: ha a székely írás betűit látjuk a fűvókán, akkor jogos-e továbbra is azt mondanunk, hogy ezt az írást, legalábbis az általunk ismert története folyamán, csakis a székelyek használták?

Ha elfogadjuk, hogy a jelek a székely jelsor elődjének betűi, az Alsóbűi felirat akkor is csak abban az esetben bizonyíthatja, hogy a honfoglalás körüli

időkben még nem a székelyekhez kötődött ennek az előírásnak a használata, ha ki tudjuk zárni, hogy az Alsóbűi felirat a székelyekhez kapcsolható. Magyar és Gömöri – többek között a vaskohó archeomágneses vizsgálatai alapján – a 10. század első felére datálták a fűvókát.⁵¹ Az alsóbűi vasolvastó műhelyek egyik sajátossága, hogy készítésükkor a megszokottól eltérően nem különálló, kisebb műhelyödröket, hanem egyetlen nagy műhelyt alakítottak ki a kohók számára. Ez a munkaszervezési eltérés Gömöri János szerint arra utalhat, hogy olyan népesség végezte a vasolvastást, amely esetleg közösségként adózott, s nem kiscsaládi rendszerben, mint később szokásos volt. Gömöri úgy gondolja, hogy ez a közösségként adózó népesség nemcsak jogilag lehetett eltérő helyzetű, hanem etnikailag is különbözhetett környezetétől, s akár székely is lehetett.⁵² Régebben erről a területről nem mutattak ki korai székely telepeket, de a nyelvi adatok arra utalnak, hogy Baranyában, Baranyától délre, valamint Zalában és Vasban is éltek székelyek, s úgy tűnik, Tolnából szintén számolhatunk nagyobb székely teleppel, és szórványos székely telepek meglétét Somogyban, elsősorban Segesd környékén is föltételezik. Erre alapozva Benkő Elek is elfogadja, hogy az Alsóbűi felirat készítője székely is lehetett.⁵³ Ezt kétséget kizárva igazolni természetesen nem tudjuk, s bár úgy látszik, hogy az alsóbűi fűvóka felirata szorosan kapcsolódik a székely íráshoz, az Alsóbűn talált emlék önmagában nem dönti el a kérdést, hogy a székely írás volt-e valaha összmagyar írás.

A SZÉKELYEK EREDETÉNEK KÉRDÉSE

A székely írást már legelső említésétől kezdve fölhasználták a székelyek származásáról szóló nézetek kialakításában, Kézaitól a teljes krónikairodalmon és a 18. század tudósain át egészen napjainkig. Mivel ez az írás csak a székelyekre jellemző, elsősorban azok használják érvként, akik úgy vélik, hogy a székelyek elődei önálló etnikumként csatlakoztak a magyarsághoz.⁵⁴ Kristó Gyula szerint a székely írás

„törökös jellege” bizonyítja, hogy a székelyek török nyelvűek és kultúrájuk voltak, Kordé Zoltán is úgy véli, hogy a székely írás a székelyek török származásának egyik bizonyítéka.⁵⁵ Azok, akik a székelyeket – Hunfalvy nyomán – a magyarság többi részéből szervezett határőr csapatnak gondolják, érthetően nemigen foglalkoznak e székely specifikummal, hiszen nehéz magyarázatot találni arra,

⁵¹ MAGYAR 2000; GÖMÖRI 2000; az archeomágneses vizsgálatokról: MÁRTON 2000. Magyar (MAGYAR 2000, 128, 31. j.) beszámolója szerint Bálint Csanád 10–11. századnak tartja a leletet.

⁵² GÖMÖRI 2000, 183–184; MAGYAR 2000, 126.

⁵³ BENKŐ 2013, 35–36, 48.

⁵⁴ A székelyek eredetére vonatkozó nézetek típusait bő bibliográfiával ld. KORDÉ 1993; KORDÉ 2009.

⁵⁵ KRISTÓ 1980, 57; KORDÉ 1993, 10; KRISTÓ 1996, 20, 136, 142.

hogyan ha a székelyeket magyarokból szervezték, akkor miért csak rájuk jellemző ez az írás. Vannak azonban kivételek: Engel Pál a székelyek szorosabb kazár kapcsolatai nyomának tekintette írásukat, Benkő Elek pedig ugyan nem tartja a székelyeket csatlakozott török etnikumnak, az írást esetlegesen mégis a dunántúli korai székelységbe olvadt késő avarokhoz köti.⁵⁶

Nem biztos azonban, hogy a székely írás alkalmas annak igazolására, hogy a székelyek önálló etnikumként csatlakoztak a magyarokhoz. Ahhoz, hogy erre használhassuk, több föltételnek kell teljesülnie. Tudnunk kell hozzá, hogy a székely írás török eredetű – ez teljesül, részben mert más lehetőség jelenlegi tudásunk szerint nemigen jöhet szóba, részben azért, mert meggyőző a székely és a keleti türk (egyelőre ennek hangértékeit ismerjük) ábécé közötti hasonlóság. Tudnunk kell azt is, hogy eredetileg csak a székelyek használták-e ezt az írást – a jelenlegi adatok alapján továbbra sincs

okunk rá, hogy másként gondoljuk. Mint említettem, az Alsóbűn talált fűvóka nem dönt e kérdésben, s minden más érv továbbra is egyértelműen a székelyekhez köti ezt az írást: az autentikus, nem tudósi használat csak Székelyföldre volt jellemző, és a krónikások följegyzései arról szólnak, hogy kifejezetten a székelyek ábécéje. Végül pedig: ki kell tudnunk zárni, hogy a székelyek Erdélyben ismerték meg írásuk elődjét. Erre közvetlen bizonyítékunk nincs, de közvetett érvként mindenképp érdemes figyelembe venni, hogy nem tudunk olyan művelődéstörténeti háttérre rekonstruálni, amely plauzibilisen magyarázná, hogy ha a székelyek már a mai Székelyföldön ismerték volna meg a székely ábécé elődjét, akkor miért csak ők kezdték használni, kitől vették át, hogyan élt volna túl két-háromszáz évet egy senki által nem használt török írás, mire a székelyek fölfedezik maguknak, s egyáltalán: a 12–13. században miért vettek volna át a latin mellé bármilyen más ábécét.

A SZÉKELY ÍRÁS BETŰKÉSZLETE ÉS GRAFOTAKTIKAI JELLEMZŐI

A székely ábécé rétegeinek elemzése előtt hasznos lehet röviden emlékeztetni a székely írás alapjellemeire. A történeti székely ábécé⁵⁷ harmincnégy grafémából áll. Ezek közül harminckettő fonémát, kettő hangkapcsolatot jelöl. A hosszú magánhangzók, illetve az azonos grafémával jelölt zárt /ë/ és /h/ kivételével minden magyar fonémának önálló jele van, és a /k/ kivételével mindnek csak egy jele van, azaz a székely ábécé csaknem teljesen transzparens.⁵⁸ A *k* jelölésén kívül nincsenek magas-mély párok a mássalhangzókat jelölő grafémák között – ebben eltér a keleti türk írástól.⁵⁹ Két graféma mássalhangzó-kombinációt jelöl, ezek nem ligatúrák, hanem önálló grafémák. A keleti türk ábécében is van három mássalhangzó-kapcsolatot jelölő graféma (<lt>, <nt>, <nč>), ezek szogd hatásra jöhettek létre – egy szogd hangtani sajátosságot tükröznek.⁶⁰

Egyelőre tisztázatlan, hogy a székely jeleknek van-e bármi közük ezekhez a keleti türk grafémákhoz vagy ahhoz, hogy egy-egy jel meghatározott hangkapcsolatot is jelölhet. A három keleti türk grafémából mindenesetre kettő nazálist tartalmazó hangkapcsolatot jelöl, a két székely grafémához hasonlóan.

A korai emlékek betűalakjai még őrzik a vésés, karcolás, rovás emlékét: a formák kialakításakor láthatóan kerülték a vízszintes vagy nagyobb köríves vonalakat, a 17. századtól kézirásban már megjelentek a kerekded formák. A székely jeleknek nincs önálló nevük (mint például a görög vagy a héber ábécé betűinek), a mássalhangzókat eléjük olvasott *e*-hanggal ejtik ki (pl. *eb*, *ed*).

A székely írás grafotaktikai szempontból hasonlóságot mutat az arameus írásokkal és a keleti

⁵⁶ ENGEL 1990, 102; ENGEL 1997, 62–63; BENKŐ 2013, 70–71.

⁵⁷ A mai használatban modernizált betűsorokat használnak, ezek a történeti ábécéhez képest jelentős változtatásokat tartalmaznak (például új betűket hoztak bennük létre a hosszú magánhangzók jelölésére, van, amelyikben <q>, <w>, <x>, <y> is szerepel).

⁵⁸ Van néhány graféma, amelyek különféle változatokban szerepelnek a különböző emlékekben, ezekről és a székely ábécé egyéb jellemzőiről részletesebben lásd SÁNDOR 2014, 118–123.

⁵⁹ A keleti türk írásnak ez a sajátossága nem az írás legrégebbi rétegéhez tartozik, hanem később alakult ki, ld. RÓNA-TAS 1987.

⁶⁰ Ld. RÓNA-TAS 1987, 11.

†	a, á	‡	m
X	b)	n
↑	c	D	ny
H	cs)	o, ó
†	d	Q, k	ö, ő
Q	zárt ë	†	p
‡	e, é	H, -	r
⊖	f	Λ	s
Λ	g	l	sz
†	gy	γ, γ	t
Q, Q	h	X, X	ty
†	i	‡	u, ú
†	j	z	ü, ú
◇	k	M	v
‡	ak	H	z
Λ	l	Y	zs
⊖	ly	Q, Q	mb
		†, ‡, †	nt

4. kép. A történeti székely ábécé (SÁNDOR 2014)
Fig. 4. The historical Székely alphabet (SÁNDOR 2014)

türkkal,⁶¹ de fölfedezhetők benne a latin írásbeliség hatásának nyomai is. Jobbról balra halad, ezt a sajátosságát egész története során megőrizte. Néhány emlékből a szavakat pontok különítik el egymástól, az emlékek többségében a latin íráshoz hasonlóan szóközöket találunk.

A székely írás elődje abdszád volt, tehát a nem szóvégen álló rövid magánhangzókat nem kellett

kiírni. A magánhangzók kiírásának egykori szabályai a fennmaradt emlékekben nem érvényesülnek maradéktalanul, de a régebbi emlékekből többé-kevésbé rekonstruálhatók, elsősorban a székely írás leghosszabb emléke, a Bolognai emlék segítségével.⁶² Ez alapján úgy látszik, hogy eredetileg csak a hosszú magánhangzókat írták ki, és azokat, amelyek szó végén álltak; később a rövid magánhangzókat is kezdték jelölni, az *a* és az *e* hangok kivételével. A következő fázisban megjelent a kiírt *a* is, legtovább az *e* tartotta jelöletlenségét. A rövid és a hosszú magánhangzók, illetve mássalhangzók között nem tettek különbséget, az utóbbit betűkettőzés nélkül írták.⁶³ A latin írásgyakorlattal mutat hasonlóságot, hogy a székely írásban is használtak ligatúrákat – de ligatúrák az emléket közlők szerint a Szertő-tetői kövön is vannak.⁶⁴

A székely írás minden bizonnyal kiejtéstükröző volt, azaz a szótó és a toldalékok találkozásakor a ténylegesen kiejtett hangokat írta le (pl. *aggyunk, láttya*). A későbbi írásgyakorlatban a latin betűs helyesírás hatására megjelent a szóelemzés elve.

Az emlékekben látható betűformák eltérnek egymástól aszerint, hogy mi az emlék hordozóanyaga. Ugyanabban a korban, ugyanazon a területen többféle változata létezhetett az írásnak, annak megfelelően, hogy mivel és mire írtak; az író stílusa is befolyásolta, milyen betűket látunk egy-egy emlékből. Ezeket az eltérő változatokat csak akkor vethetjük össze, ha kiszűrtük az egyéni írásmód következtében kialakult módosulásokat, és figyelembe vettük a hordozóanyagból adódó sajátosságokat, csak így tudjuk meghatározni azt a grafémakészletet, amely kiindulópontja lehet a történeti rétegződés föltárásának.

A SZÉKELY ÍRÁS RÉTEGEI

A székely írás történeti rétegeit érdemes a legkésőbbi föltételezett rétegtől kezdve visszabontani (a székely betűk azonosításában a föntebbi tábla segíthet).

A székely írás három legfiatalabb grafémája valószínűleg a ⟨j⟩, az ⟨u⟩ és az ⟨ö⟩ jele lehet. A ⟨j⟩ nyilvánvalóan az ⟨i⟩-ből alakult ki, jól láthatóan szoros a kapcsolat az ⟨u⟩ és a ⟨v⟩ grafémák között

⁶¹ Az eurázsiai csoport írásainak grafotaktikai jellemzőiről az emlékek megbízható megfejtése híján nincsenek még pontos adataink. A keleti türk írás grafotaktikai sajátosságai jól ismertek, ld. pl. TEKIN 1968; HOVDHAUGEN 1974; KONONOV 1980; VASZILJEV 1983; RÓNA-TAS 1991. A keleti türk és a székely írás grafotaktikai egyezéseiről lásd SÁNDOR 1993.

⁶² Az emlék kiadása részletes filológiai magyarázattal: SÁNDOR 1991; az új kiadás: CMASE C1.

⁶³ SÁNDOR 1991, 61–67.

⁶⁴ BERTA-KÁROLY 2007.

is, formájukból ítélve a <v> jele volt az eredeti, ez jelölhette korábban az *u* hangokat. Az <ö> változatos formákban jelenik meg a különböző emlékekben, későn stabilizálódott. Gyanakodhatnánk arra, hogy a latin írás hatására jelent meg önálló betűként az <i>-ből a <j>, illetve az <u>-ból a <v>, de a fonetikai közelség miatt ehhez nem volt szükség külső hatásra, más ábécékben is jelölheti akár azonos betű is ezeket a fonémákat (<i-j, u-v>), másrészt a latin betűs magyar írásbeliségben is sokáig ingadozott az <i-j(-y)>, illetve <u-v(-w)> használata az <i-j>, illetve <u-v> jelölésére. Ha korábban az <o> jelölte az *u* hangokat is (alább lesz erről szó), akkor viszont lehetséges, hogy magának az <u>-<v> alapjelének (most ez a <v>) a kialakításában kapott szerepet a latin betűk (*u* és *v*, de akár a *w*) formája. Kézenfekvőnek látszik, hogy korábban ugyanaz a graféma jelölte az *ö* és az *ü* fonémát is, az, amelyik az emlékek többségében megmaradt <ü>-nek, az egyszerűbb, villám alakú jel. Ez a jelölési eljárás megegyezne a keleti türk írásban is alkalmazott gyakorlattal.

Nem lehet korábbi a 13. századnál a *c*, a *zs*, a *v* és a *ty* jele sem, mert ezek a fonémák nem voltak még meg a 10–11. század magyarban. A *dzs* a 13. században kezdett fokozatosan *gy*-vé válni, eb-

ből tudjuk, hogy a székely írás <gy> grafémájának kialakítása nem történhetett ennél korábban, hiszen a <gy>-t egyértelműen a <d>-ből hozták létre, az <i> hozzáadásával (azaz már a *dzs* > *gy* hangváltozás lezajlása után keletkezett). Nemcsak a <gy> született ligatúrából, hanem az <ny> is (<n> és <i/j>), és minden bizonnyal a <ty> is (<t> és <i/j>),⁶⁵ tehát egységes elvet érvényesítettek a palatalizált zárhangok jelének megalkotásakor. Ezek a grafémák sem lehetnek sokkal idősebbek a <j>, az <u> és az <ö> jelenél. Föltűnő, hogy az <ly> nem ebbe a sorba illeszkedik, a palatalizált *l* grafémáját nem az <l>-ből alakították ki.

Jól látszik, hogy a székely ábécé grafémáit, hangértéküktől függetlenül, formai alapon megpróbálták egységes grafikai keretbe illeszteni.⁶⁶ Egy sorozatba rendezhető az <s>, a <g> és az <l>, az <r>, a <cs> és a <z>, és az alapformákat tekintve az <i> és a <p>, az <e>, az <n>, a belőle kialakított <ny> és az <o>, illetve az <f> és az <ly>. A grafémákat megkülönböztető mellékvonalak szintén egységes rendbe illeszkednek: két rövid, párhuzamos rézsütös vonalka a megkülönböztető jele az <l>, a <p> és a <gy> grafémának, akkor is, ha ez utóbbit valójában ligatúrából alakították ki, mert új formáját viszont már a kétvonalas mellékjeles grafémákhoz igazították.

A GLAGOLITA ÉS A CIRILL EREDETŰ JELEK KÉRDÉSE

Visszafelé haladva a következő rétegnek a két szláv ábécéből való kölcsönzést szokás tartani. Sokáig a görögöt vélték az egyik forrásábécének: már Nagy Géza fölvetette, hogy a székely írásban a török eredetű alaprég mellett a görögből átvett grafémák is vannak (az <a>, <e>, <f>, <h> és <l> jelét tartotta ilyenek). Németh Gyula elfogadta az <f> és a <h> görög származtatását, minthogy a török nyelvekből ezek a fonémák hiányoztak, de az <a> és az <l> grafémákról óvatosabban csak annyit mondott, hogy „görög alakot mutatnak”. Az <e> és az <o> jelét Németh viszont nem a görögből, hanem a glagolitából származtatta.⁶⁷

Ezt az álláspontot később sokan követték, annak ellenére, hogy Fehér Géza már az 1920-as években elvetette a görögöt mint az <f>, <h>, <l> lehetséges forrását, és a cirillt javasolta helyette. Először Király Péter elevenítette föl ezt a véleményt 1971-ben, később Vékony Gábor érvelt amellet, hogy a székely írás <f> grafémája csak a cirillből származhat, mert a görög θ -ból (thétából) létrehozott, a théta átírására szolgáló egykori cirill graféma, a Θ (fita) csak a cirillben jelölte az *f* fonémát, s a székely <f> csak ebből magyarázható.⁶⁸ Király Péter a glagolita eredetűnek tartott <e> és <o> vonatkozásában arra hívta föl a figyelmet, hogy a kölcsönzésnek elég késeinek

⁶⁵ A <ty>-t illetően ugyanígy NÉMETH 1934, 31.

⁶⁶ Hasonlóan VÁSÁRY 1974, 168–169.

⁶⁷ NAGY 1895, 276; NÉMETH 1917–1920, 36; NÉMETH 1934, 30. A székely írást korábban többen is az „orosz” és a „galagy” (azaz a cirill és a glagolita) írásból származtatták, az ötlet tehát ebben az értelemben nem volt új, amikor HÓDOLY László (1884) egy kusza gondolatmenetben már úgy vetette föl a glagolita eredet kérdését, hogy csak néhány grafémát származtatott ebből az ábécéből.

⁶⁸ FEHÉR 1926–1927, 7; KIRÁLY 1971a; VÉKONY 1985, 82–83; VÉKONY 2004, 27.

kell lennie, és leginkább a már elszlávosodott bolgárokhoz köthető, valamikor a 9. és 12. század között történhetett, de azt is lehetségesnek tartja, hogy mindkét graféma „belső fejlődés eredményeképp” alakult ki.⁶⁹

A szakirodalmi konszenzus ellenére korántsincs minden rendben e két „kölcsonréteget” illetően. Először is: a glagolita és a székely <e> és <o> formai hasonlósága csalóka: a székely <e> és <o> csak a kései, tollal írt változatokban hasonlít a megfelelő glagolita grafémákhoz, a székely írás korábbi időszakában jóval egyszerűbbek a székely jelek, így sokkal nagyobb eltérést mutatnak a glagolita jelekhez képest.

Baj van a történeti háttérrel is: a cirillt a honfoglalás körüli időkben csak keleten, a glagolitát viszont csak nyugaton használták. Melich János éppen a történeti háttér hiánya miatt vélte lehetetlennek, hogy a székely írásba közvetlenül a glagolitából jelek kerülhettek volna.⁷⁰ László Gyula az Erdélyben megtelepült, még török bolgárok korábbi, a cirill előtt használt „rovásírásából” származtatta e két jelet, szerinte ezek kerülhettek át az erdélyi avarok, majd tőlük hozzájuk telepített „rokonaik” a dunántúli avarokból lett székelyek írásába. Németh sem tudott mit kezdeni a glagolita átvételéhez szükséges történeti háttér hiányával: elismerte, nem tudunk igazán jó magyarázattal szolgálni arra, a két glagolitának vélt jel mikor kerülhetett a székely betűsor elődjébe. Fölvette viszont – mint fogalmazott, „nem lehet elhallgatni” –, hogy az általa is inkább glagolita eredetűnek gondolt <e> és <o> grafémának is van eléggé hasonló jenyiszjeji párhuzama.⁷¹ Súlyos kételyeket vet föl Róna-Tas András javaslata is,⁷² amely szerint az erdélyi gyulák udvarában egé-

szítettek volna ki egy nyugati török ábécét óbalkáni jelekkel: egyelőre nem világosak azok a „közvetett bizonyítékok”, amelyek alátámasztják ezt a nézetet, s nem magyarázható a történeti kontinuitás sem a gyulák udvara és a jóval később Erdélybe települő székelyek között sem, a föltételezett óbalkáni ábécét pedig nem ismerjük, csak egy említés utal arra, hogy létezett ilyen.

Kérdéses az is, miért volt szükség ezeknek a magánhangzójeleknek a kölcsonzésére, hiszen valószínűtlen, hogy a székely írás elődjében lett volna <i>, <u> és <ü>, de nem lett volna <a>, <e> és <o>,⁷³ s még kevésbé hihető, hogy csak <ü> lett volna benne, mint Róna-Tas András rekonstrukciója sugallja.⁷⁴ Érdeemes megfontolni Németh javaslatát, amely szerint a székely <o> a mellékvonalak elvételével nem áll messze a keleti türk írás <o> grafémájától.⁷⁵ Hozzátehetjük, hogy az <e> viszont könnyen magyarázható a székely írás zárt <ë> grafémájából is – amely, alább esik még szó erről, nagy valószínűséggel a török réteghez tartozott. Nem lényegtelen, hogy Némethen kívül éppen a szlavista Király Péter volt az, aki lehetségesnek tartotta a belső kialakulást, viszont a kétkedett az <e> és az <o> glagolita származásában.⁷⁶ Jelenleg tehát nehéz érveket találni amellest, hogy az említett jelek valóban a glagolitából – vagy akár ennek föltételezett elődjéből – kerültek a székely írás előd-ábécéjébe. Nincs alátámasztható magyarázat rá, hol és mikor történt volna ez, s arra sincs, hogy miért történt volna: nem tartom igazolhatónak, hogy – még ha legszűkebben értelmezzük is az átvett betűkészletet – éppen az *a* és az *e* jele hiányzott volna.⁷⁷

Részben hasonló a helyzet a korábban görögnek, később cirillnek gondolt grafémákkal is. Németh

⁶⁹ KIRÁLY 1971, 1980, 359.

⁷⁰ MELICH 1925.

⁷¹ MELICH 1925; LÁSZLÓ 1944, 96; NÉMETH 1934, 31.

⁷² RÓNA-TAS 2017.

⁷³ Az <o> elvileg hiányozhatott volna a székely ábécéből, ez esetben jelölhette az *o*-kat az <u> graféma, ahogy az *ö*-ket az <ü>. Az <o> jele lehetne tehát szintén kései, bár formáját tekintve közel áll a türk <o>-hoz, sokkal valószínűbb tehát, hogy ez a korábbi graféma, s eredetileg ez jelölte az *u* hangokat is.

⁷⁴ RÓNA-TAS 2017.

⁷⁵ Ez egy > formájú jel.

⁷⁶ KIRÁLY 1971; KIRÁLY 1980, 359.

⁷⁷ Az magyarázható, ha csak az egyik hiányzott volna, hiszen közeli példát is tudunk arra, hogy az *a* és a nyílt *e* jele ugyanaz: ez volt a keleti türk szövegek hangjelölési gyakorlata. Sőt: ha az <a> jele eredetileg a nyílt (hosszú, szövégi) *e* hangok jelölésére is szolgált volna, akkor állna előttünk a török hangjelölési rendszer, amelyben azonos betű jelöli az *a/e*, *o/u*, *ö/ü*, *i(i)* hangokat. Ez magyarázatot adhatna arra is, hogy az eredetileg a *h/ë* jelölésére alkalmazott betűből kis alakmódosulással hogyan vált le az <e> jele (ld. alább).

csak az <f> és a <h> átvételének okára tudott magyarázatot adni: hogy a törökben nem volt sem *f*, sem *h*, a magyarban igen, ezért kellett kölcsönözni más ábécéből ezeket a grafémákat.⁷⁸ Az <a> kölcsönzését jóval nehezebb megmagyarázni, hiszen a keleti türk ábécében megvan, nincs okunk azt gondolni, hogy az eurázsiai csoport bármelyik ábécéjéből hiányozna; az <l> hiánya pedig végképp furcsa volna egy török eredetű ábécében.⁷⁹ Közben az ótörök *h* megléte-hiánya átértékelődött: az ótörökben az újabb föltételezések szerint volt szókezdő laringális *h*-, a magyar nyelv török kölcsönszavainak fő forrásául szolgáló nyugati törökben pedig volt *χ*, ez utóbbi a magyarban is megvolt, az ómagyar korban változott laringális *h*-vá. Mindez önmagában nem jelenti azt, hogy szükségképpen jele is volt a *h* elődjének nevezhető *χ*-nak abban az ábécében, amelyikből a székely írás származik, de a török *h/χ* hiányára vonatkozó magyarázatok mindenesetre kevésbé tűnnek megingathatatlannak. Érdemes figyelni arra, hogy a székely írás <h> jele egyébként formailag megegyezik a zárt <ë> jelével, és van rá példa (az arabban és a héberben is), hogy a *h* jele, legalábbis szóvégen, magánhangzót jelöl.

Így egyedül az <f> átvételét tudjuk könnyen magyarázni azzal az érveléssel, hogy a törökből hiányzott a graféma által jelölt fonéma, a magyarban viszont megvolt. A cirill és a székely jel formai egyezése azonban nem tökéletes. A cirill Θ (fita) kör alakú, és ugyan a székely <f> is azzá vált egy idő után, a Nikolsburgi Ábécében viszont még két, egymáshoz töréssel kapcsolódó ívből áll, s nem vízszintes egyenes, különösen nem hullámos vonal van a közepén, hanem két egymást metsző rézsútos vonal. A két ábécé <a> jele formailag közeli, az <l> jele kis mértékben eltér, de nem olyan mértékben, hogy emiatt

el kellene vetnünk a két jel kapcsolatát. Az <a> és az <l> cirill származtatása inkább azért problematikus, mert nem valószínű, hogy a székely írás elődjében az *a* és az *l* hang jelölésére ne lett volna betű.

Érdemes azt is szem előtt tartanunk, hogy a 10. század elejéről való Alsóbüi felirat két jelet is tartalmaz a föltételezett „szláv rétegből”, az <f>-et és az <o>-t. Akár a székely írás első emléke a lelet, akár valamilyen előd-írásáé, ugyanabba a történeti és kronológiai problémába ütközünk, ha föltételezzük, hogy az <o> glagolita, az <f> cirill eredetű a székely ábécében: akkor az átvétel után nagyon frissen készült ez a pár betűs felirat, és ismét bajba kerülünk a korábban emlegetett történeti nehézségek miatt, ráadásul egy kronológiai problémával kiegészítve: a glagolita írást a 860-as években alkották meg, a cirillt a 9. század utolsó évtizedeiben, a székely írás korai változatába (vagy elődjébe) csak ez után kerülhetett, s az így megreformált ábécének még ismertté is kellett válni annyira pár évtized alatt, hogy értéktelen tárgyakra írjanak vele.

Úgy tűnik tehát, hogy a „szláv réteg” valójában nem létezik: nem tudjuk magyarázni a föltételezett átvételek történeti kontextusát, s egyébként a cirillből és a glagolitából származtatott grafémák egyetlen kivétellel olyan fonémákat jelölnek, amelyek a török nyelvekben is megvoltak – így a töröknek föltételezett előd-ábécében vélhetően jelölték is őket. Érthetetlen lenne, miért helyettesítették volna ezeket más jelekkel. Az egyetlen kivétel az <f>, amelynek megalkotását inspirálhatta a cirill fita, de láthatóan át kellett alakítani, hogy alkalmas legyen a vésésre, rovásra, karcolásra. Ha ennek a jelnek valóban van köze a cirill ábécé <f> betűjéhez, akkor a cirill írás megszületése után pár évtizeddel már része volt a székely elődírásnak.

⁷⁸ Kniezsa István (Kniezsa 1941, 28–29) éppen az <f> és a <h> cirillből való átvételében látja egyik bizonyítékát annak, hogy a székelyek eredetileg is magyar nyelvűek voltak: szerinte a kereszténység fölvétele előtt kellett megismerniük a „rovásírást”, tehát ha már akkor szükségük volt erre a két grafémára, akkor az azt jelenti, hogy már a 11. század előtt magyarul beszéltek. (Ez a magyarázat nem számol azzal, hogy a grafémák átvétele később is történhetett.)

⁷⁹ Róna-Tas András (Róna-Tas 1996, 338) szerint az <ɾ> és a <z>, illetve az <s> és az <l> jele összefügghet – pontosan nem fejt ki, mire gondol. Tudjuk, ezek a fonémák fontos különbséget hoztak létre az r-török és a köztörök nyelvek között, ennek a székely írás elődjében akkor lehet relevanciája, ha mind a négy jel török, az <l>-t viszont szlávna tartja.

A TÖRÖK ALAPRÉTEG KÉRDÉSE

A székely írás alaprétéget Nagy Géza óta töröknek tekintik, s bár senki nem vonja kétségbe, hogy a székely és a keleti türk írás között vannak hasonlóságok, annak nagyon különböző a megítélése, hogy több vagy kevesebb az egyezés a két írás között. Az utóbbi évtizedekben – mint fentebb, a kutatástörténeti összegzésben esett már szó róla – minden kutató az eurázsiai csoportban keresi a székely írás elődjét. Mivel e csoport írásait egyelőre igen hiányosan tudjuk leírni, tulajdonképpen csak a betűformák összehasonlítását tudjuk elvégezni – egy ilyen összevetés viszont nem mutat több hasonlóságot az eurázsiai csoport ábécéivel, mint a keleti türkkel.

Nagy tizenhét székely grafémát látott a keleti türk jelekkel közvetlenül kapcsolatba hozhatónak: nem követelt minden esetben pontos formai és hangtani egyezést, de azt igen, hogy az összevetett jelek formai eltérései ne legyenek nagyok, a hangtani különbségek pedig fonetikailag jól magyarázhatóak legyenek. Az általa keleti türk eredetűnek tartott grafémák: ⟨o⟩, ⟨ü⟩, ⟨i⟩, ⟨ak⟩, ⟨k⟩, ⟨g⟩, ⟨t⟩, ⟨ty⟩, ⟨d⟩, ⟨sz⟩, ⟨zs⟩, ⟨s⟩, ⟨b⟩, ⟨p⟩, ⟨n⟩, ⟨r⟩, ⟨j⟩.⁸⁰

Németh Gyula a székely írás eredetét elemző első írásában tizenhárom jelet származtatott a keleti türk ábécéből. Ezek közül öt szerinte teljesen (⟨n⟩, ⟨sz⟩, ⟨s⟩, ⟨zs⟩ – a jenyiszeji ⟨š⟩-ből –, ⟨d⟩) a többi kisebb módosulásokkal egyezik (⟨g⟩, ⟨r⟩, ⟨b⟩, ⟨k⟩, ⟨ak⟩, ⟨p⟩, ⟨i⟩, ⟨ü⟩). Az ⟨n⟩ kivételével valamilyen szögletes, ezt szintén a régiség egyik bizonyítékának gondolta, de azt is megjegyezte, hogy a székely ábécé, attól kezdve, hogy a magyar nyelv lejegyzésére használták, már biztosan nem volt klasszikus „rovásírás”, mert az újabb grafémák között íveltek is vannak.⁸¹ Már ebben az első tanulmányában fölhívta a figyelmet arra, hogy a székely jelsor a keleti türk írás jenyiszeji, az orhoni feliratokétól kis mértékben eltérő változatával mutat szorosabb kapcsolatot. Később aztán megtoldotta a szerinte keleti türkkel egyező grafémák számát még kettővel, az ⟨ë⟩ és az ⟨mb⟩ jelével – az ⟨ë⟩ és

az azonos hangértékű jenyiszeji graféma egyezését egyébként Ligeti Lajos vette észre –, a „tökéletes egyezés” csoportjából viszont a ⟨d⟩ és a ⟨zs⟩ átkerült a nagyon hasonló jelek közé.⁸²

Nagy és Németh összevetéseinek érvelő revíziója máig sem született. Vásáry István Németh összevetéseinek többségét nem kérdőjelezte meg: öt graféma kapcsolatát biztosnak, további tíz-tizenegy jel „rokonságát erősen valószínűnek” tartja. Róna-Tas András viszont radikálisan csökkentené a keleti türkkel egyező grafémák számát: ő csak a formailag és a hangértéket tekintve is tökéletesen azonos ⟨n⟩ és ⟨sz⟩ egyezését fogadja el.⁸³ Ez a szigorúság azonban indokolatlan: a keleti türk betűsor ugyanúgy tudatos egységesítés eredménye, mint a székely ábécé, ezért nemcsak a székely írás rétegeit kell visszabontanunk az összevetés előtt, hanem a keleti türköt is, bár ez egyáltalán nem egyszerű feladat.

Németh javaslatainak tüzetes átvizsgálása nem ennek az írásnak a tárgya – úgy lesz érdemes rá sort keríteni, ha nem csak a keleti türk, hanem az eurázsiai csoport ábécéinek rekonstruált betűformáit és a szertői kő jeleit is bele vesszük majd az összevetésbe. Előzetesen is megállapítható azonban annyi, hogy ha a rekonstruált történeti székely ábécéből kiemeljük a legfiatalabb réteg betűit (⟨gy⟩, ⟨ny⟩, ⟨ty⟩, ⟨j⟩, ⟨ö⟩, ⟨u⟩, ⟨v⟩, ⟨c⟩), akkor már csak 24 jel közelebbi kapcsolatait kell megtalálnunk.

Németh összesen 15 jelet látott azonosnak vagy nagyon hasonlóknak a keleti türk ábécé azonos vagy fonetikailag közeli hangot jelölő betűjéhez, s összevetései elég kritikusak voltak ahhoz, hogy legalábbis komolyan újraelemezzük ezeket a hasonlóságokat, figyelembe véve az azóta megismert keleti türk emlékek betűkészletét is. Ehhez még hozzáadhatjuk az ⟨ë⟩-vel teljesen megegyező alakú ⟨h⟩ jelét is, valamint talán az ⟨e⟩ betűt is: ha szögletesebb formákból indulunk ki – olyasmi jelből, amelynek az alapvonala > –, s ezt metszi mindkét száron két rövid mellékvonal, akkor igen közül kerülünk az ⟨ë⟩/⟨h⟩ jeléhez. Mint fentebb írtam, maga

⁸⁰ NAGY 1895, 273–274.

⁸¹ NÉMETH 1917–1920, 35; NÉMETH 1934, 25.

⁸² NÉMETH 1934, 28; LIGETI 1925.

⁸³ VÁSÁRY 1974, 168; RÓNA-TAS 1996, 338.

Németh is fölvetette, hogy az <o> türk megfeleltetését sem tudjuk elvetni. Ezzel összesen hat olyan jel maradt, amelynek nem látjuk semmilyen keleti türk párhuzamát. Ezek közül a <cs> és a <z> azok közül való, amelyek vélhetően az ábécé formai egységesítése után nyerték el mai alakjukat, korábban valamelyest más – most ismeretlen – formájuk volt.

Egyelőre nem több ötletnél, de azt sem zárhatjuk ki, hogy az <a> és az <l> ugyanennek a formai egységesítésnek a következményeképpen vált hasonlóvá a cirill ábécé megfelelői betűihez – az <a> az <i>, <t>, <ak>, jelével, az <l> az <s> és a <g> jelével alkot egy grafikai egységet. A palatalizált /-t jelölő <ly> betű eredetéről egyelőre semmit nem tudunk.

A TÖRÖK ÁBÉCÉK BELSŐ VISZONYAIRÓL

Németh hangsúlyozta, hogy a székely ábécé a keleti türk írás jenyiszeji csoportjával jóval közelebbi egyezéseket mutat, mint az elegánsabb orhoni változattal: annak ellenére, hogy a jenyiszeji feliratokat is a sztenderdizált keleti türk ábécével írták, több helyi hatás érvényesülhetett és több archaizmus maradt bennük, mint a központban készült emlékekben, a magas presztízű használatban. De milyen magyarázatot találunk arra, hogy a várakozásokkal ellentétben ilyen sok hasonlóságot mutat a keleti türk ábécével, s távol áll az avar kori írástól, noha sokan hitték, hiszik, hogy „logikusan” a földrajzilag hozzá legközelebb használt ábécével kellene a legközelebbi rokonságot mutatnia?

A keleti türk és az eurázsiai török írások egymáshoz való viszonyáról megoszlanak a vélemények: van, aki szerint a két nagy csoportnak nincs köze egymáshoz, de a kutatók többsége úgy gondolja, hogy a törökök által használt ábécék valamilyen közös ősből származtathatók. Az eddig kialakított elméletek közül a székely írás eredetéhez véleményem szerint Dmitrij Vasziljev elmélete vihet közelebb.⁸⁴

Vasziljev egységes keretben rendezi el a törökséghez kötődő írásokat. Kiindulópontja az, hogy a nem keleti türk írással írt emlékek láncolatot alkotnak a Jenyiszejtől az altaji és a kizil-kumi feliratokon és a Volgához közel talált elisztai koponyán át a kazáriai emlékekig, s ennek a láncnak a legnyugatibb vége a halomi tegezborító felirata.

Úgy véli, az első, etnikai és regionális jellegzetességeket mutató írásváltozatok az Altaj környékén jöttek létre tulajdonjegyekből, törzsi jelképekből. Ezeknek a protoábécéknek a nyomai, kőbe vésett tamgák, törzsi jelek, betűk együttese ott található a legsűrűbben. A 6. század közepén alakult I. Türk Kaganátus túl rövid életű volt ahhoz, hogy a többfé-

le írásból egységesen használható rendszert hozzanak létre, a korábban kialakult ábécéket azonban az ősbolgár török törzsek tovább vitték nyugatra. A II. Türk Kaganátusban viszont, az erőteljes államszervező céloknak megfelelően, a törzsek saját írásai helyett erős szogd hatás alatt létrehozták a keleti türk írást. A nyugati törökségnél történeti okok miatt elmaradt az egységesítés, itt a helyi hagyományokkal kölcsönhatásban változtak tovább a törökök keletéről magukkal hozott ábécéi. A török ábécék közötti eltérések egy részét a regionális újítások okozzák, hasonlóságai pedig lehetnek megőrzött archaizmusok. Ez utóbbiak is eltéréseket hozhatnak viszont létre a megújított keleti türk íráshoz képest. Ezzel a változatos, de sok vonatkozásban közös alappal magyarázható, hogy van olyan kazár emlék (a kijevi levél), amelyet a keleti türk ábécé segítségével sikerült elolvasni, és hogy egymástól óriási távolságra talált emlékek között szorosabb viszony mutatkozhat, mint a földrajzilag egymáshoz közelebb esők között.

Vasziljev elmélete nemcsak a halomi felirat távoli, szibériai kapcsolatait képes jól magyarázni, hanem azt is, miért áll közelebb a székely írás a keleti türk változatok közül a jenyiszeji emlékcsoport ábécéjéhez, mint a térben sokkal közelebbi avar kori íráshoz, vagy akár az eurázsiai csoport többi írásához. A földrajzi szempont félrevezet bennünket, s a közvetlen elődöt biztosan nem a Kárpát-medencében, s talán nem is a nyugati törökség írásai között kell keresnünk.

A székely írás közvetlen elődjéhez ezzel ugyan nem jutunk közelebb, de hasznos, ha erre az irányra sokkal több figyelmet fordítunk, mint – Németh Gyulát kivéve – a 20. századi kutatók tettek. Akkor talán a Szűcs Jenővel együtt sok más kutatóra is jellemző székszis is enyhül, nem is csak a székely írás forrását, hanem a székelyek eredetét illetően is.

⁸⁴ VASIL'EV 2005.

IRODALOM

- BABINGER 1913–1914: Babinger, F.: Ein schriftgeschichtliches Rätsel. *Keleti Szemle* 14 (1913–1914) 1–14.
- BAYÇAROV 1996: Bayçarov, S.: *Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri*. Ankara 1996.
- BENKŐ 2013: Benkő E.: *A középkori Székelyföld* 1–2. Budapest 2013.
- BENKŐ–SÁNDOR–VÁSÁRY 2021: Benkő E. – Sándor K. – Vásáry I.: *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Budapest 2021.
- BERTA–KÁROLY 2007: Berta Á. – Károly L.: A szertő-tetői kő rovásírásos feliratai. *Magyar Nyelv* 103 (2007) 300–310.
- BÓNA 1984: Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története* 1. *A kezdetektől 1242-ig*. Szerk.: Székely Gy. Budapest 1984, 265–373.
- DIENES 1962: Dienes I.: Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. *Folia Archaeologica* 14 (1962) 95–107.
- DIENES 1992: Dienes I.: A Kalocsa környéki rovás emlékről. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 31–40.
- ENGEL 1990: Engel P.: *Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*. Magyarok Európában 1. Budapest 1990.
- ENGEL 1997: Engel P.: A kettős honfoglalás. *Ómagyar kultúra* 10 (1997) 54–10.
- FEHÉR 1926–1927: Fehér G.: A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban. *Századok* 61–62 (1926–1927) 1–20.
- FERENCZI 1992: Ferenczi G.: A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 51–67.
- GÖBL–RÓNA-TAS 1995: Göbl, R. – Róna-Tas, A.: *Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós*. Wien 1995.
- GÖMÖRI 2000: Gömöri J.: Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 16 (2000) 163–216.
- HARMATTA 1992: Harmatta J.: Rovásírásos feliratok avar szíjvégeken. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 21–30.
- HOVDHAUGEN 1974: Hovdhaugen, E.: The relationship between the two Orkhon inscriptions. *Acta Orientalia Havnie* 1974, 55–81.
- HÓDOLY 1884: Hódoly L.: *A székely vagy régi magyar írás eredete*. Pozsony 1884.
- JUHÁSZ 1983: Juhász, I.: Ein Awarzeitlicher Nadelbehälter mit Kerbschrift aus Szarvas. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 373–377.
- JUHÁSZ 1985: Juhász I.: A szarvasi avar kori rovásírásos tűtartó. *Magyar Tudomány* 30 (1985) 92–95.
- JUHÁSZ 1992: Juhász I.: Újabb rovásírásos emlék Szarvasról. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 15–19.
- KIRÁLY 1971: Кирай, П.: К вопросу о глаголических письменах в системе древневенгерских рунических знаков. In: *Константин Кирил Философ: доклади от Симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му*. Отг. ред.: Динеков, П. София 1971, 205–213.
- KIRÁLY 1971a: Király, P.: Cyrillské litery v staromaďarské runové abecede? In: *Studia Palaeoslovenica*. Red.: Havránek, B. Praha 1971, 165–167.
- KIRÁLY 1996: Király P.: A Konstantín- és Metód-legenda magyar részletei. In: *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel* 2. Szerk.: Kovács L. – Veszprémy L. Budapest 1996, 113–118.

- KNIEZSA 1941: Kniezsa I.: Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése. In: *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz E. Budapest, 1941, 21–35.
- KONONOV 1980: Кононов, Н. А.: *Грамматика языка тюркских рунических памятников (VII-IX вв.)*. Ленинград 1980.
- KORDÉ 1993: Kordé Z.: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. *Aetas* 1993/3, 21–39.
- KORDÉ 2009: Kordé Z.: A székelység eredetéről. In: *Csodaszarvas* 3. Szerk.: Molnár Á. Budapest 2009, 61–76.
- KRISTÓ 1980: Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest 1980.
- KRISTÓ 1996: Kristó Gy.: *A székelyek eredetéről*. Szeged 1996.
- KIZLASZOV 1990: Кызласов, И. Л.: *Древнетюркская руническая письменность Евразии*. Москва 1990.
- KIZLASZOV 1994: Кызласов, И. Л.: *Рунические письменности евразийских степей*. Москва 1994.
- LÁSZLÓ 1994: László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1994.
- LIGETI 1925: Ligeti L.: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. *Magyar Nyelv* 21 (1925) 50–52.
- LIGETI 1927: Ligeti L.: A kazár írás és a magyar rovásírás. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 473–476.
- LIGETI 1981: Ligeti, L.: The Khazarian letter from Kiev and its attestation in runiform script. *Acta Linguistica* 31 (1981) 5–18.
- LIGETI 1986: Ligeti L.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest 1986.
- MAGYAR 2000: Magyar K.: A Bodrog-alsóbüi nemzetségi központ régészeti kutatása (1979–1999). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 115–161.
- MALOV 1936: Малов, С. Е.: Таласские эпитафические памятники. *Материалы Узкомстариса* 6–7 (1936) 17–38.
- MALOV 1936: Малов, С. Е.: *Памятники древнетюркской письменности. Монголии и Киргизии*. Москва–Ленинград 1959.
- MÁRTON 2000: Márton P.: Jelentés a Somogy megyében feltárt koraközépkori vasolvasztó műhelyek archeomágneses keltezésének eredményeiről. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 227–228.
- MUNKÁCSI 1913–1914: Munkácsi, B.: Zum Problem der Székler Runenschrift. *Keleti Szemle* 14 (1913–1914) 225–239.
- NAGY 1895: Nagy G.: A székely írás eredete. *Ethnographia* 6 (1895) 269–276.
- NÉMETH 1917–1920: Németh Gy.: A régi magyar írás eredete. *Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920) 21–44.
- NÉMETH 1934: Németh Gy.: *A magyar rovásírás*. Budapest 1934.
- NÉMETH 1971: Németh, Gy.: The runiform inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the runiform scripts of Eastern Europe. *Acta Linguistica Hungarica* 21 (1971) 1–72.
- RÓNA-TAS 1985: Róna-Tas A.: A szarvasi tútartó rovásírásos feliratáról. *Magyar Tudomány* 30 (1985) 95–98.
- RÓNA-TAS 1985a: Róna-Tas A.: A szarvasi tútartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények* 87 (1985) 225–248.
- RÓNA-TAS 1987: Róna-Tas, A.: On the development and origin of the East Turkic “runic” script. *Acta Orientalia Hungarica* 41 (1987) 7–14.
- RÓNA-TAS 1988: Róna-Tas, A.: Problems of the East European scripts with special regard to the newly found inscriptions of Szarvas. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo* 34. *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*. Spoleto, 23-29 aprile 1987. Ed.: Fondazione CISAM. Spoleto 1988, 483–506.

- RÓNA-TAS 1990: Róna-Tas, A.: Die Inschrift des Nadelbehälters von Szarvas (Ungarn). *Uralaltaische Jahrbücher* Neue Folge 9 (1990) 1–34.
- RÓNA-TAS 1996: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Budapest 1996.
- RÓNA-TAS 2002: Róna-Tas A.: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. In: *Az avarok aránya*. Főszerk.: Kovács T. Budapest 2002, 120–129.
- RÓNA-TAS 2017: Róna-Tas A.: A székelyek ősi kincse: a rovásírás. *Keletkutatás* 2017 tavasz, 5–16.
- RÓNA-TAS–BERTA 2011: Róna-Tas, A. – Berta, Á.: *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden 2011.
- SÁNDOR 1991: Sándor K.: *A Bolognai Rovás emléké*. Szeged 1991.
- SÁNDOR 1993: Sándor, K.: Some Graphotactical Correspondences of the Székely and Eastern Turkic runic script. In: *Altaic Religious Beliefs and Practices: proceedings of the 33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Budapest June 24-29, 1990*. Ed.: Bethlenfalvy G. et al. Budapest 1993, 295–299.
- SÁNDOR 2014: Sándor K.: *A székely írás nyomában*. Budapest 2014.
- SEBESTYÉN 1915: Sebestyén Gy.: *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Budapest 1915.
- SZABÓ 1866: Szabó K.: A régi hun-székely írásról. *Budapesti Szemle* 2:5 (1866) 114–143.
- SZABÓ 1866a: Szabó K.: A régi hun-székely írásról. *Budapesti Szemle* 2:6 (1866) 106–130, 233–277.
- SZALONTAI–KÁROLY 2013: Szalontai, Cs. – Károly, L.: Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *Acta Orientalia Hungarica* 66 (2013) 365–396. <https://doi.org/10.1556/AOrient.66.2013.4.1>
- TEKIN 1968: Tekin, T. A.: *Grammar of Orkhon Turkic*. Uralic and Altaic series 69. The Hague 1968.
- TRYJARSKI 1985: Tryjarski, E.: Alte und neue Probleme der Runenartigen Inschriften Europas. In: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 19. Hrsg.: Röhrborn, K. – Veenker, W. Wiesbaden 1985, 58–80.
- TRYJARSKI 2002: Tryjarski, E.: Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area 1. *Archivum Ottomanicum* 20 (2002) 1–80. 21, 5–90.
- TRYJARSKI 2003: Tryjarski, E.: Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area 2. *Archivum Ottomanicum* 21 (2003) 5–90.
- VÁSÁRY 1972: Vásáry, I.: Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6th–8th cc. A.D.). *Acta Orientalia Hungarica* 25 (1971) 335–347.
- VÁSÁRY 1974: Vásáry I.: A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás* 1974, 159–171.
- VÁSÁRY 1988: Vásáry I.: Hozzászólás Róna-Tas András előadásához. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 34. Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 23–29 aprile 1987*. Ed.: Fondazione CISAM. Spoleto 1988, 508–510.
- VÁSÁRY 2021.: Vásáry I.: Gondolatok a székely írás eredetéről és helyéről a magyar művelődéstörténetben. In: Benkő E. – Sándor K. – Vásáry I.: *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Budapest 2021, 831–836.
- VASZILJEV 1983: Васильев, Д. Д.: *Графический фонд памятников тюркской рунической письменности азиатского ареала*. Москва 1983.
- VASIL'EV 1994: Vasil'ev, D. D.: Versuch zur Lösung der Kerbinschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen. *Folia Archaeologica* 43 (1994) 181–191.
- VASIL'EV 2005: Vasil'ev, D. D.: The Eurasian Areal Aspect of Old Turkic Written Culture. *Acta Orientalia Hungarica* 58 (2005) 323–330. <https://doi.org/10.1556/AOrient.58.2005.4.1>
- VÉKONY 1985: Vékony G.: Késő népvándorlaskori rovásfeliratok 1–2. *Életünk* 22 (1985) 71–84, 147–168.

- VÉKONY 1985a: Vékony G.: A szarvasi felirat és ami körülötte van. *Életünk* 22 (1985) 1133–1145.
- VÉKONY 1987: Vékony G.: *Késő népvándorlás korabeli rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Szombathely 1987.
- VÉKONY 1992: Vékony G.: Varázsszöveg a halomi honfoglalás kori temetőből. In: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szerk.: Sándor K. Szeged 1992, 41–49.
- VÉKONY 1997: A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században 2. *Nyelvünk és Kultúránk* 11–12 (1997) 1317–1340.
- VÉKONY 1999: Vékony G.: A székely írás legkorábbi emléke Bodrog-Alsóbűn. *Nyelvünk és Kultúránk* 107/3 (1999) 36–47.
- VÉKONY 2000: Vékony G.: A Bodrog-Alsóbüi felirat. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14 (2000) 219–225.
- VÉKONY 2002: Vékony G.: *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás*. Budapest 2002.
- VÉKONY 2004: Vékony G.: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Budapest 2004.

ON THE EASTERN RELATIONS OF THE SZÉKELY SCRIPT

KLÁRA SÁNDOR

The first scientific opinion on the origin of the Székely alphabet was given by Géza Nagy 130 years ago, pointing out the similarities between the Székely alphabet and the Eastern Turkic alphabet. The majority of researchers followed his path, and it became generally accepted that the Turkic base layer was supplemented by Cyrillic and Glagolitic characters, and that the predecessor of the Székely script may be more closely related to the alphabets that had become known in the meantime and were used to write on objects associated with the Western Turkic heritage. In this paper I argue that these widely held views need to be revised. The adoption of the Cyrillic and Glagolitic alphabets, although not excluded, is rather problematic and cannot be considered closed. Likewise, we must also reconsider the close links between the Turkish base layer of the Székely script and the Turkic alphabet, because it seems that the Székely script has more in common with the Eastern Turkic alphabet than with the so-called Eurasian, non-Eastern Turkic scripts, and it is least similar to the alphabet of the monuments from the Late Avar period, found in the Carpathian Basin.

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

Budapest, November 15–16, 2019

